

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VII.

ΘΕΩΡΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΙΣΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ : Η ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ¹⁾

1. **Σωκράτης.**—“Ας ἐπιστήσωμεν νῦν τὴν διάνοιαν εἰς σχολὴν φιλοσόφων ἀρνούμενων, ὅτι ἡδονὴ ἢ εὐδαιμονία εἶναι τοῦ βίου τὸ τέλος· καὶ ὁ ἠθικὸς κανὼν, καὶ καθοριζόντων τί εἶναι τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἑαυτῶν γνώμην τὸ ἀπὸ τούτου διάφορον τέλος.

Ὁ Σωκράτης²⁾ κατεπολέμει τὰς ἡδονικὰς διδασκαλίας τῶν Σοφιστῶν καὶ τὴν ἀρετὴν ἀπεφαίνετο μέγιστον ἀγαθόν. Ἄλλὰ τί εἶναι ἀρετή; Ἀρετὴ εἶναι ἐπιστήμη³⁾. Οὐδὲν δ' οὐδαμοῦ δυνάμεθα νὰ κατορθώσωμεν δίχα γνώσεως τῶν πραγμάτων. Οὐδεὶς δύναται οὔτε στρατηγικὸς νὰ εἶναι ἄνευ ἐπιστήμης τῶν στρατιωτικῶν οὔτε πολιτικὸς ἄνευ ἐπιστήμης τῆς φύσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς πόλεως.

Ἄλλὰ τί εἶναι ἐπιστήμη; Ἐπίστασθαι σημαίνει ἔχειν ὀρθὰς ἐννοίας τῶν πραγμάτων, γινώσκειν τὰ τέλη καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῶν, γινώσκειν πρὸς τί ταῦτα εἶναι ἀγαθὰ καὶ χρήσιμα. Πᾶν πρᾶγμα ἔχει τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, εἶναι ἀγαθὸν πρὸς τι, μάλιστα

1) Πρὸβλ. τὴν βιβλιογραφίαν ἐν κεφ. II.

2) 499—239 π., X. Πρὸβλ. Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύματα, Πλάτωνος Ἀπολογία, Κρίτωνά, Συμπόσιον, κτλ. Ἀριστοτέλους Τῶν μετὰ τὰ φυσικά, βιβλ. A, 6.

3) Ξενοφῶν, Ἀπομν. βιβλ. IV, 6. βιβλ. I, 16. βιβλίον II, 9, 5.

δὲ πρὸς τὸν ἄνθρωπον¹). Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων ὁ τὸ ἑαυτῷ ἀγαθὸν καὶ ὠφέλιμον εἰδὼς θὰ πράξῃ τοῦτο, καὶ οὗτος μόνος θὰ εἶναι ἰκανὸς νὰ ἐκπληροῖ τὰς ἑαυτοῦ ἐπιθυμίας, νὰ ζῆ ἡδέως καὶ νὰ εὐδαιμονῇ. Ὅθεν ἐπιστήμη ἢ σοφία, ἧς ἄνευ δὲν δύναται τις ἡδέως ἢ εὐζῆν, εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν· ὥστε ἀρετὴ εἶναι ἡ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἐπιστήμη καὶ τὸ κατὰ ταύτην πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ φεύγειν τὸ κακόν. Οὐδεὶς ἄρα εἶναι ἐκὼν κακὸς οὐδ' ἄκων ἀγαθός. Τῆς δὲ κακίας αἰτία εἶναι ἡ ἄγνοια.

Τί δ' εἶναι ἀγαθὸν πρὸς τὸν ἄνθρωπον; Τί εἶναι πρὸς αὐτὸν ὠφέλιμον; Τὸ νόμιμον, λέγει ὁ Σωκράτης. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ πειθῆται εἰς τοὺς τῆς πόλεως νόμους καὶ εἰς τοὺς τῶν θεῶν ἀγράφους, τ.ἔ. εἰς τοὺς καθολικοὺς νόμους τῆς ἠθικότητος. Τὸ εἶναι τινὰ ἀγαθὸν ἢ ἠθικὸν σημαίνει ζῆν ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος καὶ τοὺς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Ἡ ἀρετὴ ἄγει πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν. Ἀλλὰ συγκρουομένων πρὸς ἀλλήλας ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας, οὐδέποτε οὐδεὶς ὀφείλει ἀντὶ τῆς ἀρετῆς νὰ προαιρηθῆται τὴν εὐδαιμονίαν οὐδὲ νὰ καταχρίζεται ταύτην εἰς ἐκείνην²).

2. Πλάτων. — Ὁ Πλάτων³), μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Σωκράτους, διδάσκει ὅτι οὐχὶ ἡδονή, ἀλλὰ φρόνησις, ἐπιστήμη, θεωρία τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν, βίος ἔλλογος εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν⁴). Ὅφειλομεν νὰ σπουδάζωμεν, ὅπως ἀπαλλαγώμεν τοῦ σώματος καὶ τῶν αἰσθήσεων, διότι τὸ σῶμα εἶναι δεσμὰ, ἡ εἴρκτῃ τῆς ψυχῆς, κακόν. «Διὸ καὶ πειρασθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκείσε φεύγειν ὅτι τάχιστα· φυγῆ δὲ ὁμοίωσις θεῶν κατὰ τὸ δυνατόν»⁵). Φιλοσοφία σημαίνει χωρισμὸν καὶ ἀπαλλαγὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος⁶), ἐπιδιεξόναι ἑαυτὸν εἰς τὴν θέαν τῶν ἰδεῶν, αἴτινες

1) Ἀπομνημονεύματα, βιβλ. I, 4, 7-17, βιβλ. IV, 8, 3 κέ.

2) Βιβλ. II, 7, 10. βιβλ. IV, 4, 4. Πλάτωνος Ἀπολογία, 29, 30.

3) 427-437 Πρβλ. τοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους, ἰδίᾳ δὲ τὸν Θεῖτον, Φαίδωνα, Φίληδον, Γοργίαν, Πολιτεῖαν.

4) Γοργίας 474 c κέ. Φίληδος, 11 b, 14 b, 19 d.

5) Θεαίτητος, 176 a

6) Φαίδων, 64-67, 69, 79-84, 114.

εἶναι τῶν πραγμάτων αἱ ἀληθεῖς οὐσίαι, ἐπιστροφὴν τῆς ψυχῆς εἰς τὴν πρόθετον οὐρανίαν οἴκησιν αὐτῆς.

Πλὴν τοῦ ἀσκητικοῦ τούτου ἰδεώδους τοῦ βίου ὁ Πλάτων παρέχει καὶ τι μετερρυθμισμένον πως ἠθικὸν σχῆμα, εὐαρμοστοδὸν πρὸς τοὺς ὄρους τοῦ ἐν ᾧ ζῶμεν κόσμου¹⁾. Ἐπειδὴ ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἀπείκασμα τοῦ ἰδεώδους, ἡ θεωρία τοῦ ἐνὸς θὰ δώσῃ ἡμῖν ἀνταύγειάν τινα τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ κάλλους τοῦ ἐτέρου. Ἐν δὲ κόσμῳ τοιούτῳ τί εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν; Τὸ μέγιστον ἀγαθὸν ὀφείλει νὰ εἶναι τι τέλειον (Φίλητος, 20 κέ.), αὐταρκές καὶ μηδενὸς προσδεόμενον ἐκτὸς ἑαυτοῦ, αἰρετὸν καθ' ἑαυτό, οὐδ' ἡ κτήσις ποιεῖ πάντα τὰ ἄλλα περιττά. Οὔτε ἡδονὴ οὔτε σοφία μόνη καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀγαθόν. Βίον ἡδὺν δίχα φρονησεως καὶ σοφίας οὐδεὶς ἤθελεν ὑπολάβει αἰρετόν, οὐδὲ θὰ προηρείτο ἕλλογον βίον ἀπηλλαγμένον ἡδονῆς καὶ λύπης. Τὸ δὲ τέλος εἶναι μεικτὸς βίος, τ. ἔ. βίος σοφία καὶ ἡδονὴ κεκραμένος. Ἐν δὲ τοιούτῳ βίῳ ἡ ἡδονὴ εἶναι οὐχὶ ὁ ὕψιστος, ἀλλ' ὁ κατώτατος παράγων. Ἡ ἡδονὴ ὀφείλει νὰ ἐλέγχηται ὑπὸ τῆς σοφίας. Ἡ σοφία παράγει κόσμον, ἁρμονίαν, συμμετρίαν, νόμον. Ἐὰν δ' ἡ ἡδονὴ ἦτο ὁ ὕψιστος παράγων, ἡ ἐντονωτάτη, ἡ ἀχάλινος ἡδονὴ θὰ ἦτο ἡ καλλίστη, ὅπερ δὲν συμβαίνει. Ὁ κάλλιστος βίος εἶναι ἐκεῖνος, ἐν ᾧ αἱ κατώτεραι ψυχικαὶ δυνάμεις, αἱ ὄρμαι καὶ αἱ ζῶικαὶ ἐπιθυμίαι ὑπέκουνται εἰς τὸν λόγον, ἐν ᾧ ὁ μὲν λόγος ἄρχει, τὰ δὲ λοιπὰ στοιχεῖα πειθαρχοῦσιν.

β. **Οἱ Κυνικοί.**— Μετὰ τὸν Σωκράτους θάνατον εἰς τῶν πιστοτάτων αὐτοῦ μαθητῶν, ὁ Ἄντισθένης²⁾, ἱδρύσας τὴν Κυνικὴν Σχολήν, οὕτως ὀνομασθεῖσαν ἀπὸ τοῦ Γυμνασίου Κυνοσάργου, ἐνθα οὗτος ἐδίδασκεν. Οἱ Κυνικοὶ ἀντεπεξέρχόμενοι πρὸς τὴν ἡδονικὴν θεωρίαν τῶν Κυρηναϊκῶν³⁾ ἐξῆρον εἰς ὑπερβολὴν ἕνια τῶν Σωκρατικῶν διδαγμάτων. Ἡ ἡδονὴ, λέγει ὁ Ἄντισθένης, δὲν εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν, οὐδ' εἶναι ὅλως ἀγαθόν, ἀλλὰ

1) Πρὸς. Schwegler, Geschichte d. griech. Philosophie.

2) Διογένης Λαέρτιος, βιβλ. VI Mullach Ἄποσπ. τόμ. II, 261 κέ. Ritter—Preller, Ἄποσπ. σελ. 216 κέ.

3) Πρὸς. κεφ. VI, § 3.

κακόν¹). Τί εἶναι λοιπὸν ἀγαθόν; Ἐὐδαιμονία ἐναντίον τῆς ἡδονῆς, ὁ πόνος, ἡ στέρησις, ἡ ἐργασία, ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν παθῶν. Ὅφειλομεν γὰρ γινώμεθα ἀυτάρκεις καὶ ἀνεξάρτητοι τῶν ἐγκοσμίων πραγμάτων (ἐγκράτεια). Ὁ ἡδονῆς, πλούτου, τιμῆς, δόξης ἐπιέμενος εἶναι καταδεδικασμένος γὰρ δυσαρροσθήται. Ἄς παραιτήται τῆς τύχης τὰ ἀθέβαια καὶ ἀπατηλὰ δῶρα, ἃς περιφρονῆ ὁμοίως ἡδονῆν καὶ λύπην, ἃς μανθάνῃ γὰρ στερῆται, καὶ ἡ δυστυχία δὲν δύναται γὰρ καταπαλαίσει αὐτόν. Ἡδεῖται εἶναι αἰτέρφεις ἀπὸ τοῦ κόπου. Παῦσαι ἐπιθυμιῶν, καὶ θὰ εἶσαι πλούσιος καὶ ἐν ἐπαίτου ἱματίῳ. Ἐὐδαιμονία δὲ εἶναι πλοῦτος μέγιστος. Ἄρετή εἶναι τὸ μέγιστον καὶ μόνον ἀγαθόν. Ἄλλὰ δὲν εἶναι χρεια πολυμαθείας πρὸς κτήσιν τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἀρετὴ ἐγκρατεῖται ἐν τῷ πράττειν καὶ ἄγει πρὸς εὐδαιμονίαν²).

4. Ἀριστοτέλης.— Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη³) πᾶσα ἀνθρωπίνη ἐνέργεια στοχάζεται τέλος τινός. Τοῦτο δὲ πάλιν τὸ τέλος δύναται γὰρ εἶναι μέσον ἄλλου τέλους τελειοτέρου, ἀλλὰ πρέπει γὰρ ὑπάρχει ἔσχατόν τι ἢ τελειότατον τέλος ἢ ἀγαθόν, ὅπερ εἶναι αὐτὸ δι' ἑαυτὸ αἰρετόν καὶ οὐχὶ χάριν ἄλλου τινός. Τί δ' εἶναι τὸ μέγιστον τοῦτο ἀγαθόν; Καὶά τινος μὲν ὁ πλοῦτος, κατ' ἄλλους δὲ ἡ ἡδονή, κατ' ἄλλους δὲ ἡ τιμή, ἡ σοφία ἢ ἡ ἀρετή. Ἄλλ' ὁ πλοῦτος εἶναι μέσον πρὸς τι τέλος, οὐχὶ δὲ τέλος καθ' ἑαυτό. Ἡ ἡδονὴ προσέτι εἶναι ἀγαθόν, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἀγαθόν. Ἐὐδαιμονία δὲ εἶναι, ὅτι ἐπιέμεθα τιμῆς, ἡδονῆς, ἀρετῆς, σοφίας ἐνεκά τινος ἄλλου, ὅπερ εἶναι διωκτόν αὐτὸ δι' ἑαυτό. Ἐὐδαιμονία δὲ εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Τί δὲ εἶναι εὐδαιμονία; Παντὸς ὄντος ἡ εὐτυχία ἐγκρατεῖται ἐν τῇ πραγματώσει τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως. Διὸ τὸ τέλος ἢ ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ πραγματώσις παντὸς τοῦ ποιοῦντος τὸν ἀνθρω-

1) «Μανείην μᾶλλον ἢ ἡσθεῖην», Διογ. Λαέρτιος, βιβλ. VI,

2) Διογένης ὁ Σινωπεύς, ὁ τοῦ Ἀντισθέους μαθητῆς, ὃν ὁ Πλάτων ἐκάλει «Σωκράτην μαινόμενον», εἶναι ἄκρος ὑπέρμαχος τοῦ κυνισμοῦ. «Ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει οὐ μόνον γὰρ μανθάνῃ γὰρ πράττειν», λέγει, «ὀφείλει γὰρ μανθάνῃ γὰρ πράττειν μετ' ἀληθῆος».

3) 885-823 π. Χ. Ἡθικὰ Νικομαχίαια

πον άνθρωπον, τ.ε. ἢ ἄσκησις τῆς λογικῆς αὐτοῦ φύσεως. Τὸ μέγιστον ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως εἶναι ἢ τοῦ λόγου χρῆσις καὶ ἄσκησις.

* Ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι ἢ προσήκουσα τῇ ψυχῇ ἐνέργεια. Ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι τὸ μὲν λογισμένη ἢ διανοουμένη ἢ γινώσκουσα, τὸ δὲ βουλομένη ἢ πρακτικὴ. Ὅθεν ὑπάρχουσιν ἀρεταὶ διανοητικαὶ (οἷον σοφία, σύνεσις, φρόνησις) καὶ ἠθικαὶ ἢ πρακτικαὶ (οἷον ἐλευθεριότης, σωφροσύνη, ἀνδρεία, μεγαλοφροσύνη, μεγαλοφροχία κτλ.) Ἡθικὴ ἀρετὴ εἶναι ἢ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον ὑποταγὴ τῶν κατωτέρων ψυχικῶν δυνάμεων ἢ ὁρμῶν. Αἱ ὁρμαὶ ὀφείλουσι νὰ εἶναι κατήκοοι τοῦ λόγου ἢ τῆς φρονήσεως καὶ νὰ πειθαρχῶσιν. Ἡ ἀρετὴ εἶναι μὲν ἐπίκτητος, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ προϋπαρχουσῶν ἕξεων τῆς ψυχῆς. Ἀρετὴ εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὀρισμὸς καὶ κανονισμὸς τῶν ὁρμῶν. Ἀλλὰ πότε ὁρμῆ τις ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ λόγου; Ὅταν κατέχη, ἀποκρίνεται ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ μέσον μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων, τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως. «Ἔστιν ἄρα ἢ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἑμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσει»¹).

Ἡ κατ' ἀρετὴν λοιπὸν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς ἐν βίῳ τελεῖν εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθόν²). Ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ ἄμεσον καὶ ἀναγκαιὸν ἐπακολούθημα τοιαύτης ἐνεργείας, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ τέλος. Θὰ προηρούμεθα τὴν κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαν, καὶ ἂν μὴ παρείπετο εἰς αὐτὴν ἢ ἡδονή. Ἡ ἡδονὴ ἠρτῆται ἐκ τῆς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας καὶ τοιαύτη μόνον ἡδονή, οἷα ἢ εἰς τὴν κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαν παρεπομένη, εἶναι ἀγαθὴ ἢ ἠθικὴ³). Ἀλλ' ἔνια ἕξωθεν ἀγαθὰ εἶναι ἀπαραίτητα πρὸς εὐδαιμονίαν, μάλιστα δὲ ἢ ὑγίεια, ἐλευθερία, τιμὴ, δεξιότητές τινες καὶ ἰδιοφυΐαι, πλοῦτος κτλ. Οὔτε δοῦλος οὔτε παῖς δύναται νὰ εἶναι εὐδαίμων.

5. **Οἱ Στωϊκοί.**— Ἡ Στωϊκὴ σχολή, ἰδρυθεῖσα ὀλίγον μετὰ

1) Ἡθικά Νικομ. βιβλ. II, 6.

2) «Μία γὰρ χελιδὼν ἕαρ οὐ ποιεῖ», προστίθουσιν ὁ Ἀριστοτέλης.

3) Ἡθικά Νικ. βιβλ. II, κεφ. IX.

τὸ 310 π. Χ. ὑπὸ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως ἐν τῇ *Ποικίλῃ Στοᾷ*, εἶναι ἢ διάδοχος τῶν Κυνικῶν¹). Οἱ Στωϊκοὶ ἐδίδασκον, ὅτι μέγιστον ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν. Πρὸς δὲ τὸν ἄνθρωπον τοῦτο σημαίνει ζῆν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, τ.ἔ. κατὰ τὸν λόγον, «κατὰ τὸν νόμον τὸν κοινόν, ὅπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος διὰ πάντων ἀρχόμενος»²). Ζῶμεν δ' ἀκολούθως τῇ φύσει ἢ τῷ λόγῳ, ὅταν πράττωμεν κατ' ἀρετὴν.

Τί δ' ἀπαιτεῖ τὸ κατ' ἀρετὴν πράττειν; Ἀπαιτεῖ, ὅπως ὁ ἄνθρωπος κρατῇ τῶν ἑαυτοῦ παθῶν, ἅπερ εἶναι ἐν ἡμῖν τὸ ἄλογον στοιχεῖον. Ὑπάρχουσι τέσσαρα θεμελιώδη πάθη: λύπη, φόβος, ἐπιθυμία, ἡδονή. Γεννῶνται δὲ ὧδε: Ἔχομεν ὄρμας, αἰτί-νες εἶναι καθ' ἑαυτὰς καλαί, ὡς ἡ ὄρμη τῆς αὐτοσυντηρησίας. Αἱ ὄρμαι δ' αὐταὶ δυνατὸν νὰ καταστῶσι σφοδρόταται καὶ νὰ παρὰσῶσιν ἡμᾶς εἰς ψευδῆ κρίσιν. Τοιαύτη ψευδῆς κρίσις εἶναι πάθος. Οὕτω ψευδῆς κρίσις περὶ μὲν παρόντων καὶ μελλόντων ἀγαθῶν γεννᾷ ἡδονὴν καὶ ἐπιθυμίαν, περὶ δὲ παρόντων καὶ μελλόντων κακῶν γεννᾷ λύπην καὶ φόβον. Πάντα ταῦτα τὰ πάθη καὶ τὰ τούτων παντοῖα εἶδη ὀφείλομεν νὰ καταπολεμῶμεν, διότι εἶναι ἄλογοι καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κινήσεις ἢ ὄρμαι πλεονάζουσαι. Δὲν ἀρκεῖ νὰ εἴμεθα μετριοπαθεῖς· ἀπάθεια εἶναι ἡ μόνη πρέπουσα κατάστασις. Ὁ σοφὸς εἶναι ἀπαθής. Δὲν ταρασσεται οὔτε ὑπὸ φόβου οὔτε ὑπ' ἐπιθυμίας οὔτε ὑπὸ λύπης οὔτε ὑπ' ἡδονῆς. Ὁ ἀπαθὴς σοφὸς εἶναι τὸ Στωϊκὸν ἰδεῶδες.

Ἡ μὲν ἀρετὴ εἶναι τὸ μέγιστον καὶ μόνον ἀγαθόν, τὸ δὲ ἀμάρτημα τὸ μόνον κακόν· πάντα τὰ λοιπὰ εἶναι ἀδιάφορα: θάνατος, νόσος, πενία κτλ. εἶναι οὐχὶ κακά· ζωὴ, υἰγεία, τιμὴ, περιουσία οὐχὶ ἀγαθὰ. Αὐτὴ δὲ ἡ ἐπὶ τῇ ἀρετῇ χαρὰ εἶναι οὐχὶ τὸ τέλος, ἀλλ' ἀπλῶς τὸ φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς ἐναρέτου πράξεως³). Ὁ σοφὸς ἀνὴρ εἶναι ὁ ἀγαθός, καθὼ γινώσκων τί

1) Πρὸβλ. Διογένην Λαέρτιον βιβλ. VII, Στοβαίον, Ἐκλογαί, βιβλ. II, Κικέρωνα, De finibus, τὰ ἔργα τοῦ Σενέκα, Ἐπικτητοῦ, Μάρκου Αὐρηλίου. Ritter-Preller σελ. 392 κέ.

2) Διογένης Λαέρτιος, VII, 88.

3) Οἱ τῆς σχολῆς αὐστηροὶ θιασῶται οὐδαμῶς ἀποδέχονται τὴν χαρὰν ὡς ἐπακολούθημα.

νά πράττη και τί νά μή πράττη.

Ἡ Στωϊκὴ ἠθικὴ ἔσχε μεγάλην ροπὴν πρὸς τε τὴν νόησιν καὶ τὴν πράξιν τῶν Ῥωμαίων. Ἐπιφανέστατοι τῆς σχολῆς ὄπαδοι ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις ὄντα νά μνημονευθῶσιν ὁ Κικέρων¹⁾ ὁ Λεύκιος Ἀνναῖος Σενέκας,²⁾ ὁ Ἐπίκτητος³⁾ καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος, ὁ Αὐτοκράτωρ⁴⁾.

6. **Οἱ νέοι Πλατωνικοί.**— Κατὰ τοὺς ὕστερον Πλατωνικοὺς ἢ νέους Πλατωνικοὺς τὸ πᾶν εἶναι ἀπόρροια τῆς θεότητος, τοῦ ἀπολύτου πνεύματος, ὅπερ κεῖται ἐπέκεινα παντός νοητοῦ ἢ ρητοῦ. Ἐν ἀπάσῃ δὲ τῇ ἀπὸ τοῦ νοῦ μέχρι τῆς ἀμόρφου ὕλης ὁδῷ αἱ ἀπόρροιαί γίνονται αἰεὶ ἀτελέστεραι. Ἡ ὕλη εἶναι τὸ κατώτατον ἐν τῇ τῶν ὄντων τάξει, κενὴ μορφῆς, ἡ ἀρχὴ πάσης ἀτελείας καὶ κακοῦ ἐν τῷ κόσμῳ· ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀναγκαία. Ὅπως τὸ φῶς πορρωτάτω ἀπὸ τῆς πηγῆς αὐτοῦ ἀφιστάμενον ὀφείλει νά γίνῃ σκότος, οὕτω τὸ πνεῦμα ὀφείλει νά γίνῃ ὕλη. Ἀλλὰ πᾶν τὸ ἐκ θεοῦ ἐκπορευθὲν τείνει νά ἐπανακάμψῃ ἐπ' αὐτόν.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ κάτοπτρον τοῦ παντός, ὁ μικρόκοσμος, νοῦς καὶ ὕλη, ἀγαθὸν καὶ κακόν. Ἐὐ μέγιστον ἀγαθὸν εἶναι ἡ καθαρὰ νοερὰ ὑπαρξίς τῆς ψυχῆς. «Γίνεται οὖν ἡ ψυχὴ καθαρθεῖσα εἶδος καὶ λόγος καὶ πάντη ἀσώματος καὶ νοερὰ καὶ ὅλη τοῦ θείου»⁵⁾. Ἐὐ δ' ὕψιστον τέλος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἔνωσις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ὑπὲρ αἰσθησίων κόσμου, ἡ εἰς τὸ ἀπόλυτον παντελὲς αὐτοῦ παράδοσις. «Ὁ μὲν καλλιτέχνης, λέγει ὁ Weber ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, ἀναζητεῖ τὴν ἰδέαν ἐν ταῖς αἰσθητικαῖς αὐτῆς ἐκδηλώσεσιν, ὁ δ' ἐραστὴς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, ὁ δὲ φιλόσοφος ἐν τῷ τόπῳ, ἐνθα αὕτη

1) † 43. π. Χ. De finibus bonorum et malorum.

2) † 65 μ. Χ. Epistulae ad Lucilium.

3) Γεννηθεὶς περὶ τὸ 60 μ. Χ. Τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ διέσωσεν ἡμῶν ὁ Φλάβιος Ἀρριανὸς ἐν τῷ «Ἐγχειριδίῳ».

4) 180 μ. Χ. Τῶν εἰς ἑαυτὸν βιβλία XII.

5) Ὁ Πλωτῖνος (204—270 π. Χ.), ὁ τῆς σχολῆς ἀρχηγέτης, ἐφαίνετο αἰσχυρόμενος, ζῶντι εἶχε σῶμα.

οἶκε ἄμεικτος, ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ θεῷ. Ὁ γευσάμενος τῶν ἡδονῶν τῆς μελέτης καὶ τῆς θεωρίας παραιτεῖται καὶ τέχνην καὶ ἔρωτα. Ὁ ὁδοιπόρος ὁ θεασάμενος καὶ θαυμάσας βασιλεῖον οἶκον ἐπιλανθάνεται τοῦ κάλλους τῶν αἰθουσῶν ἰδῶν τὸν βασιλέα. Πρὸς δὲ τὸν φιλόσοφον τὸ κάλλος τῆς τέχνης, μάλιστα δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ζῶν κάλλος εἶναι μόνον ὡχρὰ τις ἀντανάκλασις τοῦ ἀπολύτου κάλλους. Καταφρονεῖ τοῦ σώματος καὶ τῶν τούτου ἡδονῶν, ἵνα πᾶσαν αὐτοῦ τὴν νόησιν συναγείρῃ περὶ τὸ Ἐν τὸ αἰώνιον καὶ αἰδίον. Τοῦ φιλοσόφου αἱ ἡδοναὶ εἶναι ἄρρητοι· ποιοῦσιν τοῦτόν ἐπιλήσιμονα οὐ μόνον τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἑαυτοῦ· ἀφανίζεται οὗτος βυθιζόμενος εἰς τὴν καθαρὰν θέαν τοῦ ἀπολύτου. Ἡ δὲ ἀφάνισις αὕτη εἶναι ἐνωσις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μετὰ τοῦ θείου νοῦ, ἐκστασις, πτήσις τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν οὐρανίαν οἴκησιν αὐτῆς. Ἐφ' ὅσον ὁ φιλόσοφος ζῆ ἐν τῷ σώματι, ἀπολαύει τῆς ὄψεως ταύτης τοῦ θεοῦ ἐπὶ βραχὺ μόνον—ὁ Πλωτῖνος ἔσχε τέσσαρας τοιαύτας ἐκστάσεις, — ἀλλ' ὅπερ ἐν τῷδε τῷ βίῳ εἶναι μόνον ἐξαιρέσις, ἐν τῷ μέλλοντι ἔσται κανὼν καὶ πρέπουσα κατάστασις. Ὁ θάνατος βεβαίως δὲν εἶναι ἄμεσος μετάβασις εἰς κατάστασιν τελειότητος. Ἡ ψυχὴ ἢ διὰ τῆς φιλοσοφίας ἐνθάδε κεκαθαρμένη διατελεῖ καὶ πέραν τοῦ τάφου καθαιρομένη, ἕως οὗ ἀπολυθῆ τῆς ἑαυτῆς ἀτομικότητος, τοῦ τελευταίου ἴχνους τοῦ ἐπιγείου αὐτῆς βίου». Ἐνὶ δὲ λόγῳ ἡ μεγίστη εὐδαιμονία ἔγκειται ἐν τῇ μετὰ τοῦ ὑπεραίσθητου ἐνώσει. Διὸ ὀφείλομεν νὰ παλλαττώμεθα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, νὰ πολυώμεθα τοῦ σώματος, νὰ γινώμεθα ἀσκητικοί.

Τὸ φιλοσόφημα τοῦτο εἶναι τοῦ Πλατωνισμοῦ ἀνανέωσις ἐπιτεταμένη εἰς ὑπερβολήν. Ἐὰν μέγιστον ἀγαθὸν εἶναι ὁ νοῦς, τὸ νοητὸν ἢ τὸ ὑπεραίσθητον, ὅσῳ θάττον ἀποσπώμεθα τοῦ ἡμετέρου σώματος, τοσοῦτῳ ἄμεινον. Ἐὰν τὸ σῶμα εἶναι ἡ εἰρκτὴ, τὰ δεσμά, ἢ μόλυνσις τῆς ψυχῆς, ὅσῳ θάττον ἀπαλλαττώμεθα αὐτοῦ, τοσοῦτῳ ἄμεινον¹).

1) Πρὸς τὰς ἀσκητικὰς ταύτας τάσεις τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ πολλὰ τὰ κοινὰ εἶχεν ὁ πρῶτος Χριστιανισμός. Ἐπὶ μακρόν

7. **Hobbes.**—“Ας στραφῶμεν νῦν εἰς τοὺς νεωτέρους χρό-
 νους. Κατὰ τὸν Θωμᾶν Hobbes¹⁾ πᾶν ἔμφυχον ὄν πειράται νὰ
 σώζη ἑαυτό. Διώκει μὲν πᾶν τὸ εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρήσιμον,
 φεύγει δὲ πᾶν τὸ παρεμποδίζον αὐτόν. Ἄλλ’ ὁ σκοπὸς δὲν ἐκ-
 πληροῦται πάντοτε. Τὸ ἄτομον δὲν ἐπιτελεῖ τὸν σκοπὸν, διότι
 ἄλλα ἄτομα τὸν αὐτὸν ἐπιζητοῦντα σκοπὸν συγκρούονται πρὸς
 ἑκείνο. Ἡ δὲ τῆς αὐτοσυντηρησίας ὁρμὴ γεννᾷ πόλεμον πάντων
 κατὰ πάντων, *bellum omnium contra omnes*, καὶ οὕτω πράγ-
 ματι ἐπιγίνεται αὕτη ταύτη ὄλεθρος. Ὅθεν ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ
 τὴν ἰδρυσιν τοῦ κράτους, ἐν ᾧ ἕκαστος ὑποτάσσει τὴν ἰδίαν βού-
 λησιν εἰς τὴν καθολικὴν, καθιζτῶν οὕτω δυνατὸν τὸν βίον. Ἐν
 τῷ κράτει ἐκπληροῦνται οἱ ὅροι τῆς αὐτοσυντηρησίας, ἦτοι εἰ-
 ρήνη καὶ ἀσφαλεία. Ὑψιστον λοιπὸν τέλος εἶναι ἡ αὐτοσυντη-
 ρησία ἢ ἡ ζωὴ, ἧς μέσον εἶναι τὸ κράτος²⁾).

8. **Σπινόζας.**— Συγγενὲς πρὸς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην εἶναι
 τὸ ἠθικὸν σύστημα τοῦ Σπινόζα³⁾. Καὶ οὗτος λέγει, ὅτι πᾶν ὄν
 πειράται νὰ σώζη τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξίν ἢ οὐσίαν⁴⁾. «Ἐπειδὴ ὁ
 λόγος οὐδὲν ἀπαιτεῖ τὸ πρὸς τὴν φύσιν ἐναντίον, ἀπαιτεῖ ὅπως
 ἕκαστος ἀγαπᾷ ἑαυτόν, ὅπως ἐπιζητῇ τὸ ἑαυτῷ ὠφέλιμον—ἐν-
 νοῶ τὸ ὡς ἀληθῶς ἑαυτῷ ὠφέλιμον—, ὅπως ἐπιθυμῇ παντὸς τοῦ
 ἀληθῶς τελειότερον ποιούντος τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐπιχειρῇ ἕκα-
 στος καθ’ ἑαυτόν, ὅσον δύναται, νὰ σώζη τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξίν.
 Τοῦτο δ’ εἶναι τόσον ἀναγκαιῶς ἀληθές, ὅσον τὸ ὅτι τὸ ὅλον εἶναι
 μείζον τοῦ μέρους. Ἐπειδὴ προσέτι ἀρετὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ
 πράττειν κατὰ τοὺς νόμους τῆς οἰκείας φύσεως⁵⁾ καὶ ἐπειδὴ

χρόνον ὁ Χριστιανισμὸς ἦτο ἀσκητικὴ θρησκεία. Ἐκήρυττε τὸν βασανισμὸν
 τῆς σαρκός. Ὁ μὲν κόσμος οὗτος ὑπελαμβάνετο κλαυθμῶν, τάφου, ὁ δὲ
 οὐρανὸς ἀληθινῆ τῆς ψυχῆς οἰκῆσις. Περὶ τῆς χριστιανικῆς ἐκδοχῆς τοῦ
 βίου πρὸλ. τὸ ἀξιόλογον II κεφ. τοῦ I βιβλ. τῆς «Ἠθικῆς» τοῦ Paulsen.

1) Πρὸλ. κεφ. II, § 6 (1).

2) Πρὸλ. *Leviathan*, ἰδίᾳ κεφ. VI, XIII, XIV.

3) 1632—1677. *Ethica*. Πρὸλ. *Fullerton*, On Spinozistic Immorta-
 lity.

4) *Ethica*, III, prop. VI.

5) Αὐτ. IV, prop. XX. Ὅσοι μᾶλλον ἕκαστος πειράται καὶ δύναται νὰ
 διώκῃ τὸ ἑαυτῷ ὠφέλιμον—τ. ἔ. νὰ σώζη τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξίν—τοσοῦτω μάλ-

οὐδεὶς ἐπιχειρεῖ νὰ σώζη ἄλλως τὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν ἢ κατακο-
λουθῶν τοῖς νόμοις τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, ἔπεται πρῶτον μὲν ὅτι τῆς
ἀρετῆς ρίζα καὶ ἀρχὴ εἶναι ἡ τοῦ ἀνθρώπου τάσις τοῦ νὰ σώζη
ἑαυτὸν, καὶ ἡ τούτου εὐδαιμονία ἔγκειται ἐν τῇ δυνάμει τῆς αὐ-
τοσυντηρησίας· δεύτερον δὲ ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι αἰρετὴ αὐτῆ δι' ἐ-
αυτὴν καὶ οὐδὲν κρείττον ἢ χρησιμώτερον ἡμῖν ὑπάρχει, οὐ ἔ-
νεκα θὰ ἠρούμεθα αὐτήν· τρίτον δὲ καὶ τελευταῖον ὅτι οἱ αὐ-
τόχειρες εἶναι τὴν ψυχὴν ἀσθενεῖς καὶ κατανικῶνται ὑπ' ἐξωθεν
αἰτιῶν πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν ἀντιμαχομένων. Ἀκολουθεῖ προσέτι
ὅτι οὐδέποτε δυνάμεθα νὰ κατορθώσωμεν νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην
ἐξωτερικῶν τινῶν πραγμάτων πρὸς σωτηρίαν τῆς ἡμετέρας ὑπάρ-
ξεως οὐδὲ νὰ ζῶμεν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἐπικοινωνῶμεν πρὸς τὸν
ἐκτὸς ἡμῶν αὐτῶν κόσμον. Σκοποῦντες προσέτι τὴν ἡμετέραν ψυ-
χὴν, βλέπομεν ὅτι ὁ νοῦς ἡμῶν θὰ ἦτο ἀτελέστερος, ἐὰν ἡ ψυχὴ
ἡμῶν ἦτο μεμονωμένη καὶ μηδὲν ἕτερον πλὴν ἑαυτῆς ἠδύνατο
νὰ νοῆ. Ὑπάρχουσι λοιπὸν πολλὰ πράγματα ἐκτὸς ἡμῶν χρή-
σιμα ἡμῖν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπιθυμητά. Τούτων δὲ τὰ κρά-
τιστα εἶναι τὰ ὅλως πρὸς τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν συνάδοντα.
Διότι ἐὰν λ.χ. δύο ἄτομα ὅλως ὁμοφυῆ ἐνωθῶσιν, ἀποτελοῦσι
συνδυασμὸν δις τόσον ἰσχυρόν, ὅσον ἑκάτερον αὐτῶν χωρὶς. Διὸ
πρὸς τὸν ἄνθρωπον οὐδὲν λυσιτελέστερον τοῦ ἀνθρώπου· οὐδὲν
κάλλιον, λέγω, δύνανται πρὸς σωτηρίαν τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως
νὰ ποθῆσωσιν οἱ ἄνθρωποι ἢ τὸ νὰ συμφωνῶσι πάντες ἐν πᾶσιν
οὕτω πρὸς ἀλλήλους, ὥστε πάντων αἱ ψυχαὶ καὶ τὰ σώματα νὰ-
ποτελῶσιν οὕτως εἶπειν μίαν ψυχὴν καὶ ἐν σώμα καὶ πάντες
μιᾷ γνώμῃ, ὅσον εἶναι δυνατόν, νὰ ἐπιχειρῶσι νὰ διασώζωσι τὴν
ἑαυτῶν οὐσίαν καὶ πάντες ὁμοφώνως νὰ ἐπιζητῶσι τὸ πᾶσιν ὠ-
φέλιμον. Ὅθεν ἄνθρωποι κυβερνώμενοι ὑπὸ τοῦ λόγου—τ.ἔ. δι-
ώκοντες τὸ ἑαυτοῖς ὠφέλιμον ἀκολούθως τῷ λόγῳ—οὐδὲν χά-
ριν ἑαυτῶν ἐπιθυμοῦσιν, ὅπερ δὲν ἐπιθυμοῦσι καὶ χάριν τῶν λοι-

---

λον κέκτηται ἀρετὴν, καὶ τὰνάπαλιν καθ' ὅσον ἕκαστος ὀλιγορεῖ νὰ ἐπιζητῇ
τὸ ἑαυτοῦ ὠφέλιμον, τ.ἔ. νὰ σώζη τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξίν, κατὰ τοσοῦτον εἶναι
ἀδύνατος καὶ ἀσθενής». Πρβλ. καὶ IV, προο. XXIV.

πῶν ἀνθρώπων, καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι δίκαιοι, πιστοὶ καὶ χρηστοὶ ἐν τῇ ἑαυτῶν διαγωγῇ»¹). Λοιπὸν «ἐν τῷ βίῳ εἶναι πάντων ὠφελιμώτατον νὰ τελειῶμεν ὡς οἶόν τε μάλιστα τὴν διάνοιαν ἢ τὸν λόγον, καὶ αὕτη μόνη εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ἡ μέγιστη εὐδαιμονία ἢ μακαριότης· τῷ ὄντι μακαριότης οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τῆς ψυχῆς ἡ εὐχαρίστησις, ἣτις γεννᾶται ἐκ τῆς κατ' ἐνόρασιν γνώσεως τοῦ θεοῦ· ὥστε τελειοῦν τὴν διάνοιαν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ νοεῖν τὸν θεόν, τὰ τοῦ θεοῦ προσόντα καὶ τὰς πράξεις τὰς προκυπτούσας ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς φύσεως αὐτοῦ»²). «Τῆς δὲ ψυχῆς τὸ μέγιστον ἀγαθὸν εἶναι ἡ γνώσις τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς ἡ μέγιστη ἀρετὴ εἶναι τὸ γινώσκειν τὸν θεόν»³).

9. **Κουμβερλάνδος.**—Καὶ κατὰ τὸν Ριχάρδον Κουμβερλάνδον καὶ κατὰ τὸν λόρδον Shaftesbury κεῖται τὸ μέγιστον ἀγαθὸν ἐν τῇ εὐπραγίᾳ, οὐχὶ δ' ὅμως ἐν τῇ τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' ἐν τῷ κοινῷ ἀγαθῷ· κοινὸν δ' ἀγαθὸν νοοῦσιν οὐχὶ ἡδονήν, ἀλλὰ τελείωσιν⁴). Ὁ Κουμβερλάνδος λέγει: «Τὸ νὰ πειρώμεθα παντὶ σθένει νὰ προάγωμεν τὸ κοινὸν ἀγαθὸν τοῦ ὅλου συστήματος τῶν λογικῶν ὄντων συντελεῖ, ὅσον τὸ ἐφ' ἡμῖν, εἰς τὸ ἀγαθὸν ἐκάστου μέρους, ἐν ᾧ περιέχεται ἢ τε ἡμετέρα εὐδαιμονία καὶ ἡ μέρους τινός. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐναντίων πράξεων ἐναντία προέρχονται ἀποτελέσματα καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ ἡμετέρα καὶ ἡ τῶν ἄλλων δυστυχία»⁵). «Ἡ ὡς οἶόν τε μέγιστη εὐνοία παντὸς λογικοῦ ὄντος πρὸς πάντα τὰ λοιπὰ ἀποτελεῖ τὴν εὐδαιμονεστάτην κατάστασιν ἐκάστου καὶ πάντων, καθ' ὅσον ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως, καὶ ἀπαιτεῖται κατ' ἀνάγκην πρὸς εὐδαιμονίαν αὐτῶν· ὥστε τὸ κοινὸν ἀγαθὸν θὰ εἶναι ὁ ἄ-

Ethica IV, prop. 1^a σημ.

2) Ethica IV, append. 4.

3) Αὐτ. IV, prop. XXIII.

4) *Richard Cumberland*, 1632—1719, *De legibus naturae*, 1672, μεταφρασθὲν εἰς τὸ ἀγγλικὸν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Maxwell, 1727. Πρὸς *E. Albee*, «The Ethical System of R. Cumberland», *Philosoph. Review*, 1895 Περὶ τοῦ Shaftesbury πρὸς κ.σφ. II § 4 (1)

5) Πρὸς *Albee*, «The Ethical System of Richard Cumberland».

πέρτατος νόμος». Προσέτι: «Ἡ εὐδαιμονία ἐκάστου ἀνθρώπου ... πηγάζει ἐκ τῆς βελτίστης καταστάσεως τοῦ ὅλου συστήματος, ὡς ἡ θρέψις ἐκάστου μέλους ζώου τινὸς ἤρτηται ἐκ τῆς θρέψεως τοῦ ὅλου ὄγκου τοῦ αἵματος τοῦ διὰ τοῦ παντὸς ὀργανισμοῦ διακεχυμένου». Τοῦ δὲ κοινου ἀγαθοῦ ὄντος τοῦ τέλους, «τοιαῦται πράξεις, καθὼς ἀκολουθοῦσαι τὴν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο συντομωτάτην ὁδόν, ... καλοῦνται, ὡς εἶκός, «δίκαιαι» (right) διὰ τὴν φυσικὴν ὁμοιότητα αὐτῶν πρὸς τὴν εὐθείαν (right) γραμμὴν, ἣτις εἶναι ἡ μεταξὺ δύο σημείων συντομωτάτη, . . . ἄλλ' ὁ κανὼν αὐτὸς καλεῖται ὀρθὸς (right) ὡς δηλῶν τὴν πρὸς τὸ τέλος συντομωτάτην ὁδόν».

10. Shaftesbury.—Ἐο Shaftesbury¹⁾ εὐρίσκει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διττὰς ὁρμὰς: «φιλαύτους ἢ ἰδίας κλίσεις» καὶ «φυσικὰς, συμπαθητικὰς ἢ κοινωνικὰς κλίσεις». Αἱ μὲν φίλαντοι κλίσεις ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἀτομικὴν εὐτημερίαν ἢ σωτηρίαν, «εἰς τὸ ἴδιον ἀγαθόν», αἱ δὲ κοινωνικαὶ εἰς τὴν κοινὴν εὐτημερίαν, εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ συστήματος, οὗ τὸ ἄτομον εἶναι μέρος, «εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθόν». Καθὼς δὲ ἡ ὑγεία ἢ τελειότης τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ κεῖται ἐν τῇ ἁρμονικῇ συνεργασίᾳ πάντων τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, οὕτως ἡ ὑγεία ἢ τελειότης τῆς ψυχῆς κεῖται ἐν τῇ ἁρμονικῇ συνεργασίᾳ τῶν φιλαύτων καὶ κοινωνικῶν κλίσεων. Ἐπομένως εἶναι ἀγαθὸν ἢ ἐνάρετον, ὅταν πᾶσαι αὐτοῦ αἱ κλίσεις καὶ αἱ διαθέσεις συντελῶσιν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ εἶδους αὐτοῦ ἢ τοῦ εἰς ὃ ἀνήκει συστήματος. Ἐρετὴ δ' εἶναι ἡ ὀρθὴ πρὸς ἀλλήλας ἰσορροπία ἢ ἁρμονία τῶν δύο ὀρμῶν.

Ἄλλὰ πῶς δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ἐὰν αἱ ὀρμαὶ ἡμῶν εἶναι ἐν ὀρθῇ πρὸς ἀλλήλας ἁρμονία; Διὰ τῆς ἠθικῆς συναισθήσεως, ἣν ἤδη γινώσκομεν²⁾, τῆς συναισθήσεως τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου, διὰ τῶν λογικῶν συναισθημάτων. Ἡ ἠθικὴ συναισθησις εἶναι ἀρχέγονος ἢ σύμφυτος, καθὼς τὰ λοιπὰ συναισθήματα. Ὅπως ἡ θεὰ καλλιτεχνημάτων ἐπεγεῖρει συναισθήματα ἀνιδιω-

1) Πρὸς κ. Π, § 4 (1).

2) κ. Π, § 4 (1).

φελούς εὐαρεσιήσεως καὶ δυσαρεστήσεως, οὕτως ἢ θεὰ ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ ἐλατηρίων γεννᾶ συναισθήματα ἐπιδοκιμασίας καὶ ἀποδοκιμασίας.

Ἄφ' οὗ ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει ὄν. κοινωνικόν, τὴν μεγίστην αὐτοῦ εὐδαιμονίαν ἀρύεται ἐκ τῶν ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τῆς κοινωνίας καὶ ὑπὲρ τοῦ κοινού ἀγαθοῦ ὑφ' ἑαυτοῦ πραττομένων. Τῆς δ' ἀρετῆς ἢ ἀνάγκαια ἀκόλουθος εἶναι ἢ εὐδαιμονία, ὅπως τῆς κανονικῆς καταστάσεως τοῦ ὀργανισμοῦ ἀκόλουθος εἶναι ἢ ἡδονή.

11. **Δαρβίνος**¹).—Πρὸς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην συμφωνοῦσιν οἱ νεώτεροι ἀνελικτικοί. Παρατίθεμαι χωρίον ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Δαρβίνου τοῦ ἐπιγραφομένου «Καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου» :

«Ἐπὶ τῶν κατωτέρων ζώων φαίνεται πολὺ ὀρθότερον νὰ λέγωμεν, ὅτι τὰ κοινωνικὰ αὐτῶν ὀρμέμφυτα ἀνεπτύχθησαν μᾶλλον πρὸς τὸ γενικὸν ἀγαθὸν ἢ πρὸς τὴν γενικὴν εὐδαιμονίαν τοῦ εἴδους. Ἡ δὲ ἔννοια γενικὸν ἀγαθὸν δύναται νὰ ὀρισθῇ ἀνατροφὴ τοῦ μεγίστου πλῆθους ἀτόμων ὅλως εὐρώστων καὶ ὑγιῶν, ἐχόντων πάσας αὐτῶν τὰς δεξιότητας τελείας ἐπὶ τοῖς ἀναγκαίοις πρὸς συντήρησιν αὐτῶν ὅροις. Ἐπειδὴ τὰ κοινωνικὰ ὀρμέμφυτα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ τῶν κατωτέρων ζώων διήλθον ἀναμφιβόλως τὰς αὐτὰς ποσὸς βαθμίδας ἀναπτύξεως, θὰ ἔπρεπεν, ἐὰν ἦτο πρακτικόν, κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις νὰ μεταχειριζώμεθα τὸν αὐτὸν ὀρισμὸν καὶ νὰ λαμβάνωμεν ὡς ἠθικὸν κανόνα τὸ γενικὸν ἀγαθὸν ἢ τὴν γενικὴν εὐημερίαν μᾶλλον παρὰ τὴν γενικὴν εὐδαιμονίαν... Ὅταν δὲ τις ἐμβάλλῃ εἰς κίνδυνον τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἵνα σώσῃ τὸ τοῦ ἄλλου, ὀρθότερον ὡσαύτως φαίνεται νὰ λέγωμεν ὅτι ἐνεργεῖ ὑπὲρ τοῦ γενικοῦ ἀγαθοῦ ἢ ὑπὲρ τῆς γενικῆς εὐδαιμονίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀναμφιβόλως τοῦ ἀτόμου ἢ εὐημερία καὶ ἢ εὐδαιμονία συνήθως συμπέπτουσι, καὶ εὐχαριστημένη καὶ εὐδαίμων φυλὴ θὰ εὐδοκιμῇ καὶ θὰ ἀκμάζῃ μᾶλλον ἢ δυσηρηστική καὶ κακοδαίμων. Εἶδομεν δ' ὅτι καὶ ἐν τῇ παναρχαίᾳ περιόδῳ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου οἱ ἐκδηλοὶ πόθοι τῆς κοι-

1) Κεφ. II, § 4 (1).

νοτητος σφόδρα ἐπέδρασαν, ὡς εἶκος, ἐπὶ τὴν διαγωγὴν ἐκά-
 στου μέλους· καὶ ἐπειδὴ πάντες ποθοῦσι τὴν εὐδαιμονίαν, «ἡ
 τῆς μεγίστης εὐδαιμονίας ἀρχὴ» ἀπέβη σπουδαιότατος δευτε-
 ρέων ὁδηγὸς καὶ τέλος, ἐνῶ τὸ κοινωνικὸν ὀρμέμφυτον ὁμοῦ
 μετὰ τῆς συμπαθείας (ἧτις παρορμᾶ ἡμᾶς νὰ ποδλέπωμεν εἰς
 τῶν ἄλλων τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ ἀποδοκιμασίαν) ἐχρησίμευεν
 ὡς πρωτεῦον ἐλατήριον καὶ ὁδηγός. Οὕτω δὲ γίνεται ἐκποδὼν ἡ
 μομφή, ὅτι ἡ βᾶσις τοῦ εὐγενεστάτου μέρους τῆς ἡμετέρας φύ-
 σεως τίθεται ἐν τῇ ταπεινῇ ἀρχῇ τῆς φιλαυτίας, ἐκτὸς ἐὰν πράγ-
 ματι τὴν εὐαρέστησιν, ἣν πᾶν ζῶον αἰσθάνεται, ὅταν κατακο-
 λουθῇ εἰς τὰ ἴδια ὀρμέμφυτα, καὶ τὴν δυσαρέστησιν, ἣν αἰσθάνε-
 ται, ὅταν κωλύεται νὰ πράξῃ τοῦτο, ὀνομάζωμεν φιλαύτους»¹⁾).

12. **Stephen.**—Ὁ Leslie Stephen²⁾ ὀρίζει τὸν ἠθικὸν νό-
 μον «σύστημα τῶν ὄρων ἢ τινῶν ἐκ τῶν ὄρων τῶν οὐσιωδῶν πρὸς
 τὴν ζωικότητα τοῦ κοινωνικοῦ ἴστοῦ» (social tissue³⁾). Αἱ κρι-
 σεις ἡμῶν αἰ ἠθικαὶ ὀφείλουσι μὲν νὰ καταδικάζωσιν ὀρμὰς καὶ
 τρόπους τοῦ πράττειν ἐπιβλαβεῖς ὄντας εἰς τὴν κοινωνικὴν ζω-
 τικότητα καὶ νὰ ἐπαινώσιν τὰ ἐναντία, ἀλλὰ δὲν ἀκολουθεῖ κατ'
 ἀνάγκην ὅτι ἐπιδοκιμάζονται ἢ ἀποδοκιμάζονται ταῦτα, καθὼ
 γινόμενα ἀντιληπτὰ ὡς βλαβερὰ ἢ ὀφέλιμα⁴⁾. Οὐσιωδὲς πρὸς τὴν
 κοινωνικὴν ζωτικότητα εἶναι αἱ πράξεις νὰ πηγάζωσιν ἐξ ἐσωτε-
 ρικῶν συναισθημάτων. Διὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὁ τύπος ὀφείλει νὰ
 εἶναι : «ἔσο τοῦτο», ὀχι : «ποίει τοῦτο».

Ἡ ὀφελιμοκρατικὴ θεωρία ἡ κριτήριον τῆς ἠθικότητος ποι-
 οῦσα τὴν εὐδαιμονίαν συμπίπτει σχεδὸν πρὸς τὴν ἀνελικτικὴν,
 καθ' ἣν κριτήριον εἶναι ἡ κοινωνικὴ ὀγεία· διότι ὀγεία καὶ εὐ-
 δαιμονία ὡς ἔγγιστα συμπίπτουσι. Δυνάμεθα δὲ νὰ συμπεράνωμεν
 ὅτι ὁ πρότυπος ἡ ἰδεώδης χαρακτήρ ἐν τινὶ βαθμίδι τῆς ἀνα-
 πτύξεως, ἡ ὀργάνωσις, ἧτις οὕτως εἶπειν παριστᾶ τὴν ἀληθινὴν

1) Descent of man, κσφ. IV, 1.

2) The Science of Ethics, 1882.

3) The Science of Ethics, κσφ. IV, II. σελ. 148.

4) Ἀπόθι.